

SZAKMAI KÖZLEMÉNYEK

Somos Béla

Sorskérdések és irodalom

A magyar irodalom, történelem, néprajz, kultúra iránt érdeklődőknek, a magyar irodalom potencionális fordítóinak – mielőtt egy-egy irodalmi alkotással, íróval vagy az irodalomtörténet egy-egy korszakával megismerkednek – érdekes és tanulságos lehet megtudniuk: **vannak-e**, s ha igen, **milyen** visszatérő kulcskérdései, milyen **csomópontjai vannak** az ezeréves magyar írásbeliségnek, irodalmi gondolkodástörténetnek, az irodalmi értékű és jellegű alkotásokból kirajzolódó magatartásmód(ok)nak.

Ha igaz Makkai Sándor híres megállapítása az önismeret tekintetében – miszerint „... *egy nemzet öntudatos életének leghatalmasabb tényezője mindenkor irodalma volt és lesz*” –, akkor ez valószínűleg érvényes a külső szemlélő szempontjából is. Ezért – ha szabad saját oktatási gyakorlatra és tapasztalatra hivatkozni – mind a nemmagyar, mind a magyar anyanyelvű hallgatók érdeklődéssel és szívesen fogadják a problémaközpontú megközelítést egy-egy irodalmi kurzus „felvezetőjeként”, összefoglalók, áttekintések, esetleg egy a 20. századi magyar irodalomról szóló speciális kollégium bevezetőjeként is.

Az itt következők erre tesznek kísérletet.

A magyar irodalom – és sorsformálás – néhány dilemmája

1. Szent Istvántól Adyig, s napjainkig tartó dilemma a **Kelet és a Nyugat** közti választás kényszere (szüksége, igénye); a keleti örökség (a hagyomány) és a nyugati modernség kapcsolata (viszonya, aránya); az Ady mondta „Komp-ország” kérdése; Verecke – Dévény? Híd-szerep?

2. a befogadás és a vállalás

Zrínyi: „...ha kérded, kit kívánok, s micsoda nemzetet oltalmamra...” „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak.” „Ha kevesen is vagyunk, nem oly kevesen azért.”

A Bánáti Magyar Közművelődési Társaság szabályzatának mondata: „Magyar az, aki magyarnak vallja magát.”

3. a racionális reménytelenség és az irracionális bizalom összefüggése, a Szerb Antal által kimutatott sajátosan magyar gondolattechnika, az ún. „magyar idealizmus”

4. a lenni vagy nem lenni gondjának egyéni, nemzeti és emberiségmértékű megközelítése (a tatárjárástól – Herderen át – napjainkig)

5. a nyelv – mint az önazonosság őrzésének eszköze

Márai: „Nincs más haza, csak az anyanyelv.”

Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi, Gárdonyi, Márai gondolatai

Kosztolányi: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, életem legnagyobb élménye...”

6. a nemzeti tragédiák tudata, megjelenítése és hatása (Muhi, Mohács, Világos, Trianon, Párizs, november 4-e után)

7. az otthonhiány és az otthonosság-érzés fontossága

Tamási Áron: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

Kosztolányi: „Bizony, ma már, hogy izmaim lazulnak
úgy érzem én barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam
mégis csak egy nagy ismeretlen úrnak
vendége voltam”

Vendégek vagyunk-e a földön – Isten vendégei –, és otthonunknak tudhatjuk, akarhatjuk-e a világot?

E „lista” nyilván nem teljes. A felsoroltak valóságtartalmát jelzi azonban, hogy bár e „dilemmák” mindegyike több évszázados múltra tekint vissza, élő, valóságos gondja, kérdései ezek a 20. századi íróinknak, irodalmunknak is.

ad 1) „Komp-ország”?

A keleti hagyomány és nyugati hozomány felől első koronás királyunk – és apja – döntött, s Bizánc helyett Rómát választva ezzel évezredes orientációnkat is kijelölte. A döntés a keleti örökség (a nyelv és közösség, a közösségi tudat) megőrzésének lehetőségéül szolgált, s történelmi jelentőségét (a magyarság megmaradása mellett) az is jelzi, hogy a keleti és nyugati kereszténység (déli és keleti) határa évszázadokon át a történelmi Magyarország határával esett egybe. (Illetve ahol nem – a csángók esetében –, ott részben elvándorlásról vagy – a déli szomszédok esetében, Bácskát, Bánátot, a „Vajdaság”-ot tekintve – betelepülésről van szó.)

A választással járó veszteség fájdalmát a pogánylázadások jelezték, eredményességét pedig a nyugatról jövő hatások – a reneszánsz, a reformáció – iránti fogékonyság. A Nyugattal való kapcsolat erejét jelzi, hogy az iszlám a történelmi Magyarország területén – a másfél évszázados „törökvilág” ellenére – sem tudott gyökeret verni. Míg Bulgáriában, Boszniában a hódoltság megszűnte után nagy létszámú muszlim közösség maradt, a Magyarországon maradó iszlám-hívők (pl. Egerben) kereszténnyé lettek. (Ebbe nyilván belejártzott, hogy a hódoltság ideje nálunk harmada a balkániénak.)

A Nyugattal való szerves kapcsolatunk az európai Bessenyei szavai: „Az emberség, tudomány annyira összehúzott bennünket a világnak e részén, hogy mikor hazát, hazafiúságot emlegetnek, Európát értsd rajta!”

1848 márciusi fiataljainak közismert szavai összecsengnek ezzel:
„... mindnyájan franciák voltunk ...”

A folyóirat – amelynek indulásától számíthatjuk a magyar irodalom 20. századát – címével voksolt.

Érdemes ezzel kapcsolatban Kuncz Aladár *Fekete Kolostor*-ából kicsit hosszabban idézni:

„Utolsó szabad napok Párisban

1914 nyarán, a világháború kitörését megelőző hetekben, kis francia tengeri fürdőn nyaraltam. Hogy kerültem e Páristól gyorsvonaton is tizennégy óra távolságnyra levő, istenhátamögötti breton faluba?

A franciák iránt érzett rajongásomnak volt ez is bizonyára egyik következménye. A világháború előtti évtizedben szenvedélyünkkel vált valósággal, hogy a francia irodalom és egyáltalán Franciaország kultuszában mindig újabb és újabb területeket fedezzünk fel. Magyar íróknak és művészeknek e háború előtti franciaimádatára, annak okaira érdemes volna egyszer részletesebben kitérni. Tény az, hogy mikor 1909 nyarán Párisba először megérkeztem, sírtam a boldogságtól a csilingelő egylovason, amely a Gare de l'Esttől a quartier

latin-be vitt. Azóta minden nyaramat s egyízben tizennégy hónapot egyfolytában Párisban és Franciaország különböző vidékein, különösen Bretagne-ben töltöttem.”

Ady kötődései – a minden magyar középiskolás által ismert ars poetica-ja:

„Verecke híres útján jöttem én,
(...) Szabad-e Dévénynél betörnöm”

A kassai polgár Márai üzenete a Kassai polgárok-ból:
– Mindig nyugatra nézz és sose felejtse, hogy keletről jöttél...

ad 2) A befogadás, vállalás

Szent István Imre fiához szóló *Intelmeiben* az államvezetés alapelveit foglalta össze. Itt olvasható a befogadás parancsa, mely évszázadokra megjelent a követendő magatartást – divatos mai fogalmazásban –, a mássághoz való viszonyt:

„A vendégek és jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén... Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal... **Mert az egy-nyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő.** Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarátúan gyámolítsad és becsben tartasad... Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szétszórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod.”

Felirat a budai vár kapuján IV. Béla korából, a tatárjárás utáni évtizedekből, 1260 táján: „Örvend és jól jár vendég, aki jött ide: polgár;
Lesz kegyelem gonoszon s várja a jót jutalom”

A fogadás és befogadás tehát alapelv és életelv lett mind az uralkodó, mind az országlakosok számára népek (kunok, jászok stb.), népcsoportok (a török elől menekülők – lásd Ráckeve, Rácegrespuszta, Rácalmás stb.), csoportos és egyéni betelepülők (szászok, svábok, dél-alföldi szlovákok, galíciai zsidók stb.), továbbá eszmék, művészeti stílusok (reneszánsz, reformáció, barokk, felvilágosodás stb.) vonatkozásában.

Kérdés, hogy a befogadás – népek, népcsoportok esetében – föltétlen asszimilálást jelentett-e?

Az a tény, hogy népcsoportok – a királyföldi szászok, a bánági svábok, a délnyugat-dunántúli vendek stb. – évszázadokon át megőrizték nyelvüket, kultúrájukat, nemzeti önazonosságukat, azt bizonyítja, hogy a befogadás

gesztusában nem volt benne az önmagához való hasonítás szándéka. (S ez annál inkább igaz, hisz tudjuk: nem volt, s jobbára csak a romantika korától lett „központi kérdés” a valamely nemzetiséghez való tartozás; egy társadalmi osztály vagy csoport tudata, ill. a valamely valláshoz való tartozás volt inkább meghatározó jelentőségű. Innen adódik, hogy az együttélő – különböző nyelvű – nemzetek fiaiban egyként létezhetett a sajátos „hungarus tudat”.)

A függetlenségi harcok évszázadainak vérvetésege következtében (közismert adat, hogy 1500 és 1700 között Anglia lakossága csaknem megduplázódott, Magyarország lakosságának száma két évszázad alatt nem tudott növekedni), majd a szükségessé váló szervezett és spontán betelepítések révén is, a korábbi nyelvhatár jelentősen módosult.

A befogadás kérdéséhez kapcsolható a **vállalás** témaköre. Azaz a Kárpát-medence gyermekei nemegyszer kényszerültek dönteni: melyik közösség van hozzájuk a legközelebb, melyikkel vállalnak közösséget, melyikhez tartozónak vallják magukat.

Olykor egy családon belül is másféle döntés született. Zrínyi Péter horvát költő lett, testvére, Miklós magyar költő és hadvezér és politikus. Döntését így indokolta:

„Ha kérded, kit kívánok s micsoda nemzetet oltalmamra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? Azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézesebb nemzetség.” Az elhatározás fő szempontja a török elleni harc esélye és lehetőségei. S még egy – máig érvényes – gondolat: *„Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak, és ha kevesen is vagyunk, nem oly kevesen azért...”*

A magyarságot választók és vállalók hosszú sorából csak néhány név szinte ötletszerűen. Toldy-Schedel József és Kós Károly, Liszt Ferenc és Fábry Zoltán, az aradi vértanú Damjanich és Knézich, József Attila és Márai Sándor.

Nem véletlen, hogy századunk közepén a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség ügyviteli szabályzata a következő „definíciót adja”:

„Magyar az, aki magyarnak vallja magát.”

A „befogadás” és a „vállalás” együttes eredményét Illyés így összegzi:

*Ady dúlt örmény arca, Babits és Zrínyi horvát
koponyája, Petőfi szlovákos fekete
s Péterfy és Tömörkény németes kék szeme
s a Bulyba-tárász Móricz s a Cyrano nagy orrát*

*hordó Vitéz Mihály (s Mátyás király) s a hajdu
vagyis – hajjaj! – balkáni Arany János, s Veres
Péter s a Don Quijote Krúdy, a lengyeles
Lőrinc, a mongol Áron s Gyuri, a hindu ajku;*

*s a janicsár Szabó Pál, a szép finn Kosztolányi
(a szép-olasz Széchenyi és a szép-kurd királyfi:
nagy Rákóczi Ferenc!) s a fél-kún, fél-román*

*Attila (meg Erdélyi) s én, a fél-besenyő –
– Belül épp ettől oly más s pompás a gyuromány,
mit kelt örök kovászod, páratlan Tekenő!*

ad 3) „Magyar idealizmus”

Ezzel kapcsolatban Szerb Antal felfedezését, Zrínyiről írt sorait idézzük:
*Van valami megdöbbenő, irreális Zrínyi szándékában, hogy a maroknyi
megtört magyarságot neki akarja szögezni a töröknek – valami abszurd, valami
mitológias, mint a Zrínyiász végében, mikor a szigeti hős százezreken átgázolva
kardjával a szultán testéig ér... Ezt a mozzanatot megérteti velünk Zrínyi vo-
luntarizmusa. (...)*

*Fátumhite lélektanilag szorosan összefügg voluntarizmusával, aminthogy
a lélekben általában a poláris ellentétek a legközelebbi szomszédok. A Fátum
az akarat metafizikai kiegészítése. Amint a fizikában a tömeg azáltal nyilvánul
meg, hogy ellenállást fejt ki, az erkölcsi világban a sors akkor ismerzik meg,
amikor szembekerül az akarattal. Csak aki erősen akar, és célját távol sem éri
el, élheti át a „sors” realitását. (...)*

*Voluntarizmus és fátum, hogy egyeztethetők össze? Többnyire sehogy.
Egymás mellett állnak feloldatlanul, mint Zrínyi többi kettőssége. De legmaga-
sabb pontjain ezt az ellentmondást is fel tudja oldani egy szintézisben, mint a
többbit. Gondoljunk a Török Áfiumra. Felsorolja a magyarság évszázados hibáit.
Gyógyíthatatlan betegségek. Fátum-szél zúg a sorokból, és feltárulni látszik a
sír, hol nemzet süllyed el. És akkor egyszerre, csak a sorok közt olvasható belső
fordulás után felkiált: „Ha kérded, kit kívánok, s micsoda nemzetet akarok
oltalmamra, azt mondom: a magyart kívánom: Miért? Azért, mert ez a legal-
kalmatosabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, legvitézesebb nemzetség.”*

*Ez a váratlan fordulat racionális reménytelenségből irracionális bizalom-
ba: a magyar költészet egyik jellegzetes sajátossága. Gondoljunk a Keserű po-
hárra Vörösmartynál: miután minden remény összeomlott, egyszerre bánat és
bor agyunkban frigyre lép, és felderül az élet-pusztá kép; nincs veszve bármi
sors alatt, ki el nem csüggedett. Vagy a Gondolatok a könyvtárban: „És mégis,*

mégis fáradozni kell...” Leghatalmasabb példája ennek a kompozíciónak Az ember tragédiája, váratlan, megdöbbenő, sokaknak érthetetlen konklúziójával, amely megcáfolja mindazt, amit a költő előtte mondott. „Küzdj és bízva bízzál.”

Van-e vajon valami mélyebb realitás e mögött a kompozíciós különbség mögött? Úgy érezzük, hogy van, bár nagyon nehéz a racionális próza nyelvére átültetni egy rációon túli megismerést. A költőt, a gondolkozót a gondolkodás elsodorja a Határra, ahonnan minden reménytelen, és túlhan a nemlét tengere ásít. Ez minden megismerés vége. Már a Prédikátor is tudta, hogy „aki öregbíti a bölcsességet, öregbíti a gyötrelmet is.” Az értelemre beállított nemzetek fiai, németek, franciák, talán megállnak itt a parton, belátva, hogy nincs tovább. De a magyar költő nem áll meg, mert számára az értelem nem minden. Amikor az értelem a nihil partjára vezet, amikor cserbenhagyja szerencse és világ, amikor minden tény ellene szól: a magyar költő egy mágikus gesztussal elhajtja magát az értelmet és a tényeket, amelyeket az értelem hoz elébe, és rábízta magát az ősi élet-energiára, amely élni akar, és nem ismeri a kétségbeesést. Rábízta magát arra a titokzatos lelki erőtartálékra, ami a legvégzetesebb órákon szokott eksztázikus hirtelenséggel felnyílni, ami a fuldokló erejét megtízszerezi, és partra segíti, arra a realitásra, ami kívül áll minden logikán, és megcáfolja a tényeket, az emberi csodára. Zrínyi, Vörösmarty és Madách talán öntudatlanul azért is mennek el pesszimizmusukban a végső határig, hogy felébredszék önmagukban és a rájuk hallgatóban az utolsó percnek ezt a kiszámíthatatlan erejű, életadó eksztázisát. Kiváltképpen valószínű ez a szándék Zrínyinél, aki konkrét halálveszedelemről beszél, és konkrét erőmegújulást kíván.

Ily módon talán nem erőszakolt, ha **Zrínyi Áfiumában egy sajátos magyar gondolkozás- és élettechnika első megjelenését látjuk, és Zrínyit úgy tekintjük, mint megalapítóját annak a világnak, ami később magyar idealizmus lesz.**

ad 4) A lenni vagy nem lenni kérdése, a halál lehetőségével és tényével való szembesülés általában az egyén – s nem a közösség – drámai kérdése, nem véletlen hát, hogy klasszikus és szállóigévé lett megfogalmazása a világ színpadain legtöbbször játszott drámában a monologizáló egyénre vonatkozóan jelenik meg.

Szerencsés sorsú nemzetek esetében ritkán fordul elő – vagy elő sem fordul –, hogy a közösségnek kelljen szembenézni a nem-lét lehetőségével.

A csak együtt igazán megismerhető magyar történelem és irodalomtörténet – mint tudjuk – számos olyan sorsfordulót tart számon, amikor a

„népben, nemzetben gondolkodó” író és politikus a közössége nevében, annak mintegy megszemélyesítőjeként szembesül e kérdéssel.

Bár nem maradt irodalmi értékű megfogalmazása, bizonyos, hogy őstörténetünkben a vándorlásra kényszerítettség, a honszerzés kötelessége, majd a pogány hagyományokkal való leszámolás, s a nyugati értékek átvétele mind a *lenni* kérdésében való – és a mellette való! – döntés pillanata volt. Éppúgy a tatárjárás utáni újrakezdés, majd a Mohács utáni létharc.

A súlyos idők közeledtét Janus Pannonius is megjette, amikor mitológiai szövegformálással ír antihimnuszt *Mars istenhez békességért* 1464-ben, s a vers végén így sóhajt:

„Atyánk, kíméld megfáradt pannon népemet!”

E sorok után kilencven évvel születő Balassi Bálint számára rögződött élethelyzet az, amit Brodarics kancellár levelében 1526 októberében VII. Kelemen pápának így írt le:

„Nemcsak veszélyben vagyunk, s nem csupán vereséget szenvedtünk, hanem elveszünk, s veszünk után elvesz az egész kereszténység. Kérem és könyörgök a mindenható Isten szerelmére ... ragadjanak fegyvert az ellenség ellen, feltétlenül, feltétlenül. Ha ez nem történik meg, mi teljesen elpusztulunk.”

Fontos az idézetben – és a későbbiekben jellemző – a magyarság sorsának, létezésének a nagyobb egésszel, a kereszténység sorsával való egybekapcsolása. A Balassinál megjelenő végvári költészet, a kor embereszményét megjelenítő végvári vitéz, a honvédő harc – olyan költői motívum, amely (lévén sok más nyelv irodalmában nem megtalálható) a **létharc** témakörébe illően a magyar irodalom egyik karakterjegye.

A török kiűzését, majd a Rákóczi szabadságharcot követő viszonylag nyugodt évtizedek után, 1791-ben jelent meg először németül a „herderi jóslat”, amely – állítólag – így hangzott:

„A mások közé ékelt, kisszámú magyaroknak századok múltán talán majd nyelvét sem lehet fölfedezni.”

Ez is ösztönözte a reformkor nagyjait, s az őket megelőzőket – Besse nyeit, Kazinczyt –, hogy a nyelvet megújítva, a kultúrát őrizve cáfolják Herder szavait.

A nemzethalál látomása Vörösmartynál:

„S a sírt, hol nemzet sűlyed el...”

Kölcsey:

*„És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat és más keblű nép;”*

Kolozsvári Grandpierre Emil *Herder árnyékában* című cikk- és tanulmánygyűjteményében írta: „A gyászos jóslat 1791-ben hangzott el, s amelynyire meg tudom ítélni, nagymértékben hozzájárult a nyelvújítási mozgalom országos elterjedéséhez. Herdernek köszönhetjük a „nemzethalál” apokaliptikus fogalmát s a köréje csoportosuló, a szorongás ihlette nagyszerű műveket és tetteket. Annak idején, amikor a magyar nyelv még nem nyert csatát a latin ellen, minden ök megvolt az aggodalomra.”

A veszélyeztetett léthelyzet tömör és magas művészettel megidézett képe a közelmúlt évtizedekből Kányádi Sándor: *Krónikás ének* című költeménye.

Ennek első sorai:

„Ég már a szekértábor is
remény sincs fölmentő seregre
a föld is ég
futja-e még
csonkán-bonkán elkeseredve
egy utolsó lesz-ami-leszre”

ad 5) Amint Kolozsvári Grandpierre mondataiban is bennfoglaltatik: a nemzethalál – a közösség tekintetében – a nyelv elvesztését, feladását jelenti, s itt szoros a korreláció a nemzet és az egyén között, hiszen az utóbbi azonosságőrzésének is az anyanyelv megtartása a biztosítéka.

Amióta a magyar irodalmi írásbeliség a 16. században a latinról a magyarra váltott – felfedezve azt is, hogy magyar szavakkal is lehet klasszikus mértékű verssorokat csinálni –, a nyelvvel való foglalkozás (Szenczi Molnár, Pesti Gábor és Sylvester János, Komjáthy Benedek stb.), a nyelvről szóló meditáció, sőt a nyelv művelése is a magyar író tevékenységének része lett.

Néhány mondat nagy íróinknak a nyelvről való vélekedéseiből:

Bessenyei: „...egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességeket, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelven lett tudós, de idegenen sohasem.”

Kazinczy: „A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek...”

Széchenyi: „Valami mágikus befolyása van a nyelvnek a nemzetre, s viszonzhatóságok által egyiknek a másikra.”

Gárdonyi: „Minden nemzetnek fő kincse a nyelv. Bármit elveszíthet, visszaszerezheti, de ha nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé.”

Kosztolányi: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngé. Mélyen bennem van, vérem csöppjeiben, idegeim dúcában metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta gondolkodom erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.”

A nyelv iránti féltő, rajongó szeretet, tisztelet, azonosulás, hódolat süt Márai: *Halotti beszéd*, Illyés: *Koszorú*, Faludy György: *Óda a magyar nyelvhez* című költeményéből, Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című kötetének esszéiből.

A Zalabai Zsigmond szerkesztésében megjelent *A hűség nyelve* (Mádách, 1985) című kötet alcíme: *Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*. Ordódy Katalin írásának címe: *Erős várunk – anyanyelvünk*, Bodnár Gyuláé: *Vigyünk gyermekeinkhez a szavakat!*

Ozsvald Árpádnak a kötetben szereplő versei: a *Kazinczy és a Hettita ballada*. Gyurcsó István sokat idézett költeménye, a *Népvándorlások kora* a nagyszülők nyelvét elvesztő, elfelejtő unokákról szól. A vers befejező sorai:

„A nagyszülők szíve kerek alma,
beleharaphatnak az
unokák.
A nagyszülők szíve tiszta szoba,
ahol leülhetnek az
unokák.
De egyszer elfogynak a nagyszülők:
elfogy a kerek alma,
kihűlnek a tiszta szobák.
Az unokák nem tanulják meg a
varázsigéket,
és elfelejtik a világot.”

A nyelv értékőrző jelentőségét lebecsülő kérdésfelvetésre is akad példa.

Az *Élet és Irodalom* 1978. április huszonkilencediki számában a következő címet viseli egy interjú: *Megkérdeztük Sütő Andrást, szabad-e a nyelvből kultuszt csinálni?*

Sütő András válaszából:

– Hadd idézzem Jean Pierre-t: „A szó, amely Isten, redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal, s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.” Kultusz ez? A nyelv jelentőségének metaforikus megfogalmazása. Szabad-e túlzásba vinni, talán éppenséggel öncélúságba fullasztani a nyelv iránti gondot és felelősséget? Történelmi feladatainkat nézve: az efféle kultusz fölöslegesnek látszik vagy legalábbis másodrendű kérdésnek. A beszéd, a nyelv és a nyelvhasználat elvileg és általánosságban, időből, térből kiszakítottan is, épp oly természetes jelenség, engedélyhez nem kötött megnyilatkozás, mint a lélegzés. Hallottál-e államtól arról beszélni, hogy alkotmányos jog a lélegzés, a lábhasználat, kézhasználat stb. De arról igen, hogy ennek vagy amannak a nyelvnek a használata megengedett vagy nem engedtetik meg. Holott az embernek ez olyan természeti joga, hogy ki sem kellene nyilvánítani. Szükséges mégis, mindaddig, míg a század nacionalizmusának hétfejű sárkánya egyebek között épp nyelvet, anyanyelvet zabál, növekvő étvágygal. Nyelvében él a nemzet, idézzük ma is a reformkor jelszavát, hozzátéve: és az akármiféle **nemzetiség** is. A nyelv ilyenformán az élet fogalmának szintjére emelkedik. Hát szabad-e az életből kultuszt csinálni? Igen, az egyetlen kötelező kultusz ez részünkről, ...

ad 6) A szétszakítottság állapota Mohács után, Trianon után

Nemzeti tragédiánk, Mohács viszonyítási ponttá, szólássá lett és költői képpé, metaforává, nagy közösségi énekeink alapmotívumává, s mint a bűn és a büntetés közötti ok-okozati kapocs a 16., 17. századi prédikátorok figyelmeztető mutatóujját, intő hangsúlyát idézheti elénk.

Trianon – a 20. századi nyomorúságunkat jelölő fogalom – nem lett szólássá, de máig kibeszéletlen és földolgozatlan; (úgy hordja torkában e szót – s a szó által jelölt eseményt – nemcsak a magyarság, de az egész régió, mint Móricz Tragédiá-jának Kis Jánosa a lenyelhetetlen húsdarabot).

Trianon tragédiája nemcsak a magyarságé, hanem a nyerteseké, az egész régióé, hiszen következményeiben az egész régió versenyképességének csökkenését hozta. (A 19. század utolsó évtizedeiben a monarchia gazdasági fejlődésének üteme meghaladta számos nyugat-európai ország fejlődésének ütemét.) Az egymásra utalt nagy gazdasági egységek mesterséges szétválasztásával, a közlekedési szisztéma szétrombolásával, a nyersanyagok, áruk és a munkaerő szabad áramlásának megakadályozásával – s nem kevésbé a 19.

századi nemzeteszme „túltáplálásával” – a békerendszer kigondolói elindították Közép-Európát a Kelet-Európává válás útján, ill. lejtőjén.

Az első világháborút követő években így egyszerre, egymással vitatkozva –, ill. egymás hatását fölerősítve, sűrítetten jelentkeztek a korábbi dilemmák.

Így a „komp-ország” dilemma, a Kelet és a Nyugat közti skizofrén bizonytalanság állapota; hiszen a burgenlandi és a felvidéki magyarság számára inkább a Nyugathoz, a délvidékiek és az erdélyiek számára a balkáni (bizánci, keleti) vonzás lett erőteljesebb.

A „befogadás, vállalás” kérdése új mérlegelés témájává válhatott; a befogadás olyan értelemben, hogy „érdemes volt, ha ilyen eredményt hozott?”, a vállalás pedig napi egzisztenciális kérdésként.

A lét és nemlét eshetősége – Mohács után négyszáz és Világos után hetven évvel – ismét valóságos közösségi kérdés lett, s vele együtt az összetartó erő, az anyanyelv megőrzésének az ügye.

A Nyugat első nagy nemzedéke, Babits, Kosztolányi, Móricz, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes munkáiban közvetlenül s áttételeken át ott az épp ésszel nehezen átélhető megrázkódtatás.

Áprily, Jékely, Győry Dezső, Mécs László, Reményik Sándor, Tompa László költészetét „a teremtő fájdalom” ihlette és teremtette a húszas, harmincas években.

A trauma gyógyíthatatlanságát, „betokozódását” idézte elő az is, hogy 1948 után – az internacionalista ideológiai máz miatt – tabutémává lett. A különböző régiók magyar nyelvű irodalma – országhatáron belül és kívül – valami módon (ha másképp nem, elhallgatásokkal, csöndekkel) kifejezi a szétszakítottság tudatát. S a trauma nemcsak a magyarságé, hiszen a nagyhatalmi döntés kedvezményezettjei – érezvén a diktátum igazságtalanságát – a téma megemlézésére, gyakran magára a szóra is „allergiások”. (Ennek érzékeltetésére egy személyes példa. Nemrégiben az egyik nem magyarországi média riportere identitásról, irodalomról kérdezve és beszélgetve előzetesen egyetlen szó mellőzését kérte; azaz lehet szólni írókról, nyelvről, önazonosságról, de az a szó, hogy „trianon” ne kerüljön elő, mert ezt nem szeretik hallani a felelős szerkesztők.)

A szétszakítottság és a veszélyérzet magasszintű művészi megformálása Kányádi Sándornak – főntebb már említett – *Illyés Gyulának odaáttra* ajánlott *Krónikás ének* című (1988-ban írt) költeménye. A verset Jobbágy Károly a következő ajánlással válogatta be a Nemzeti Tankönyvkiadó által 1997-ben megjelentetett antológiába:

„Kányádi versét azért választottam, mert már első olvasásra elfogott az irigység, miért nem én írtam ezt a verset, hiszen annyiszor gondoltam, éreztem valami hasonlót. Kányádinak sikerült „kemény, fájdalmas műremek”-ben nagy tömörséggel megfogalmazni egy sokunkban közös életérzést. Példaszerű volt abban is számomra, ahogyan egyesítette a realista költészet hagyományait az újítással, a közérthetőséget a versolvasót együttalkotásra készítő rejtélyességgel.”

A költemény utolsó strófájában – füstben, ködben, zajban – Petőfit látjuk:

„ég már a szekértábor is
ég már a szekértábor is
a föld is ég
füstje a kék
egekben tova ködlik
potomság
a többit
megírja ha megírja más
zizegni kezd zizegni kezd
a hajdani
a majdani
kukoricás”

ad 7) Az otthon, az otthonosság

Irodalmunkban folytonosan jelen lévő motívum (érzés, gondolat, szándék) az **otthon** fogalmával kapcsolatos. Talán nem túlzó az előfeltételezés, miszerint az otthon mibenléte (a hely, a szülőföld, a nyelv, az anya, a közösség, a történelmi tudat, a kulturális meghatározottság) és az **otthonosság** iránti igény, ill. az otthonosság hiánya, elvesztése, valamilyen fogyatékosága, s újrateremtésének akarata – mint motívum – irodalmunk egyik karakterjegye.

A huszadik században az igény legfrappánsabb és legtöbbet idézett megfogalmazása Tamási Ároné. Az Ábel trilógia harmadik kötete 1934-ben jelent meg. Csaknem évre pontosan ekkor írta Kosztolányi a Számadás nagy verseit – a *Halotti beszéd*, az *Ének a semmiről*, a *Szeptemberi áhítat* mellett –, a *Hajnali részegség* gyönyörű látomását – „az égbe bál van, minden este bál van, / és most világot föl értelme ennek / a régi nagy titoknak ...” –, és a fontosabb idézett záró sorokat.

Melyik az igaz, melyik igazság az erősebb ebben a földi létben? Vendégek vagyunk-e, vagy lehet igényünk arra, hogy otthon érezhessük magunkat?

A hajdanvolt patriarchális közösségekből a nagyvárosok embersűrűs magányába zuhanó huszadik századi ember számára általánosan megélt lét-helyzet az otthonvesztés, otthontalanság érzése, az értelmező kéziszótárakban is szócikként jelenlevő elidegenedés. (Camus könyve *A közöny* eredetileg *Az idegen* címet viselte.)

S nemcsak a huszadik század embere élte ezt meg, hanem Ovidius és Dante, Petrarca és Dosztojevszkij is, más-más korban, más lélekkel, másként feldolgozva (kompenzálva?) a veszteséget, megszenvedte az otthonvesztés kínját, az otthonhiányt.

Igazából itt az otthon fogalmának meghatározása vagy legalábbis körüljárása volna illendő. (Mik is a „kellékei”, milyen szűkebb vagy tágabb értelmezése lehetséges, hogyan függnek össze, kapcsolódnak egymáshoz az egyes otthon-fogalmak, mit jelenthet az egyén, s mit a közösség számára, a curriculum vitae során kialakuló, halványuló, erősödő, egymást követő otthon-képzetek hogyan kapcsolódnak egymáshoz, hogyan egészítik ki egymást? Mi az egyén, s az egyéni alkat szerepe az otthon-formálásban, mennyire lehet egyéni adottság az otthonteremtés képessége, az otthonosság-érzés létrejötte? Milyen a kapcsolat az ún. „konform-érzet” és a tágabb – erősebben pszichológiai vonatkozású – otthonosság érzete között? Stb.)

Tekintettel arra, hogy a kérdések további sorolása és esetleges megválaszolásuk sem biztat a pontos meghatározás esélyével, talán célszerű az ún. „negatív festés” eszközével élni (mint Berzsenyi teszi *A közelítő tél*-ben), hiszen mint oly sok egyébnek, éppúgy az otthonnak is értelmét, fontosságát, lényegét elvesztésekor sejtjük, érezzük, értjük valamennyire.

A magyarság történelme folyamán egyedeiben, kisebb és nagyobb közösségeiben számtalanszor megélte az otthonvesztés keservét.

A *Himnusz* „szerte nézett s nem lelé honját a hazában” szavai a szülőföldi otthontalanság állapotát idézik, a tatárok elől nádasokba menekülőket, Mohács után a rabszolgapiacokra hurcoltakat, s a kénytelenül idegen országokba bujdosókat, Balassit is. (A „bujdosó” mint fogalom, mint nyelvi alakzat és lelemény, s mint történelmi képződmény egyformán figyelmet érdemel.)

*„Bujdosom mint árva, idegen országba veszettül mint zarándok,
Ruhámban sötét színt, szívemben szörnyű kínt viselek én, úgy
gyászlok, ...”*

Más szavakkal:

„Siralmas nékem / Idegen földön / Már megnyomorodnom”

Balassi nevelője, Bornemisza Péter:

„Siralmas énnéköm, tőled elbúcsúznom...”

A törökországi száműzetésből édes néniének leveleit író – és a Nyugat címlapján a huszadik században is egyre író – Mikes, aki számára Mária Terézia megtiltotta a hazatérést, fájdalmas paradoxonja:

„... úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejtetem Zágont.”

A török földre temetett fejedelem – aki több mint százhetven évet várt, hogy haló porában hazatérjen – egy az otthonukat veszettek, az ott-hontalanná lettek közül.

Egy századdal később Batsányi – *A látó* – linzi magányában elfeledetten élte utolsó évtizedeit.

Világos és Arad után: *„Mint oldott kéve”*

Hányan mondták Tompával együtt: *Neked két hazát adott a végzeted;
Nekünk csak egy – volt! az is elveszett!*

Az erdei lak költői versenyének résztvevőjéhez, az Amerikába sodródott Kerényi Frigyeshez:

„Mért is nem vagy köztünk, elbujdosott barát!?”

Minden szó és emlék búsan utal reád..!

(...)

*Megnézem elhagyott kerted’ s szilvásodat,
Hol ápoló kezed nem nyes, nem oltogat;
Minden úgy elvadult, úgy elhagyatva van,
Csak a vad természet munkál szabálytalan.”*

Ugyanebben a versben a szállóigévé lett sorok:

„Ha hallanád szavam, tudom mit érzenél:

Szívet cseréljen az, aki hazát cserél!”

A vers – *A gólyához* –, amiért Tompa Mihályt bebörtönözték, s amelynek főntebb idézett hasonlatát Sárközi György regényének címéül választotta:

„A bujdosókkal ha találkozol:

Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,

Mint oldott kéve, széthull nemzetünk...!”

(Nem szorosan a témához kapcsolódó megjegyzés, de Tompa Mihályról szólván idekívánkozik: bár irodalomtörténeti tény, hogy az 1850-es évek elején az ő versei fejezték ki legpontosabban és hatásosabban az életérzést – a magyarországi középiskolai tantervek és tankönyvek mostohán bánnak vele. A felvidéki magyar középiskolákban – tudomásom szerint – nem feled-

keznek el Gömörország költőjéről, s Rimaszombat egyik főterén néhány év óta újra áll a szobra. Tompa Mihály azonban és természetesen nemcsak a szűkebb pátria, hanem a nagyobb közösség, a magyarság költője.)

Ady létérzése és anticipációja:

„Minden egész eltörött, minden láng részekben lobban...”

Kosztolányi családja sorsában élte át az otthonvesztés, a szétszakítás fájdalmát:

*„Jaj, merre menjek?
Jaj, merre nézzek?
(...) Jaj, hol az arcom?
Jaj, hol a múltam?
Jaj, hol az ágyam?
Jaj, hol a sírom?”*

Az örök otthontalan gyermek, József Attila vesztesége a nemzedéké:

*„Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm”*

Radnóti szavai, kérdése: *„Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?”* És: *„Mondd, van-e ott haza még, ahol értik a hexametert is?”*

Márai: *„... már él a kis sakál / Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál”*

Az idézetek tovább sorolhatók, de anélkül is mondható: a magyarság egyedeiben és közösségeként mélyen és konkrétan élte át a huszadik századi elidegenedést, mélyebben és konkrétan, mint azt mások sok más helyén a világnak.

*„Magyarok mindenütt a végeken
E csikorgó vad, téli éjeken”*

– sóhajtott Reményik Sándor 1919. február nyolcadikán.

Véletlen lenne, hogy századunkban egy kisebbségbe került erdélyi magyar író határozta meg már-már kategorikus imperatívusként, minden más elé helyezve az otthon iránti igényt? Véletlen, hogy Ábel Amerikában tanulja meg ezt, távol a széljárta szülőföldtől, Farkaslakától, távol a nyelvországtól, Székelyföldtől?

Az otthon biztonságából kitekintve már-már redukált célnak tűnhet: minden csak azért, hogy otthon legyünk? De hiszen az otthon – az természetes. Mint a levegő, amit beszívunk, mint a szavak, amiket kimondunk...

Hogy levegő legyen körülöttünk, minden „csak” ezért? Hogy értsék a szavainkat, minden ezért?

Ha oxigéndús a levegő, ha a szavainkat értő és érteni akaró emberek vesznek körül bennünket, ha ismerős utak, házak, udvarok, kert (stb.), akkor Ábel célja talán kisigényűnek vélhető. Ha azonban hiányzik – vagy hiányzott valamikor életünkben – az otthon, akkor átéljük az ábeli igazságot. Másképpen szólva: kellő és megszenvedett élettapasztalat szükséges, hogy a legtöbbet idézett Tamási Áron-mondatot axióma-értékűnek elfogadhassuk.

Egyetértve Tamási Áronnal, azaz célnak – s ha elértük, megőrzendő értéknek – tudván az otthont, talán kétségbe vonjuk a Kosztolányi-vers igazságát?

Ha Babits-módra bölcséleti igénnyel igyekszünk mérlegelni alapigazságokat, s a filozófia két legáltalánosabb fogalmát, **a tér és az idő** kategóriáját, akkor talán azt találjuk, hogy az egyik író definíciója a tér, a másiké az idő koordinátáihoz kapcsolható.

Kosztolányival szólva – **ha az időt**, a kimért, a számunkra engedélyezett életidőt **tekintjük**, akkor – **vendégek vagyunk**, világszemléletünktől függetlenül tekinthetjük az ismeretlen urat Istennek, világszemléletnek, energiának, anyagnak stb.

Evilági ideiglenességünk ellenére azonban – **ha a helyet**, a falut, a várost, a tanyát stb. tekintjük, ahol élünk adatott – **otthon kívánunk lenni** itt és most, otthon akarjuk érezni magunkat, keressük a számunkra legotthonosabbnak tűnő helyet, vagy próbáljuk azzá tenni, ha van hozzá erőnk.

A két igazság, Tamási Ároné és Kosztolányié, nem zárja ki egymást, inkább aláhúzza, nyomatékosítja, kölcsönösen erősíti egyik a másikat.